

УДК: 349.6:502.17

ТАБИЙ РЕСУРСЛАРДАН ОҚИЛОНА ФОЙДАЛАНИШНИ ТАЪМИНЛАШДА ДАВЛАТ БОШҚАРУВИНИНГ ЎРНИ ВА РОЛИ

Хўжаев Азим Абборович

Alfraganus университети

Ижтимоий фанлар факультети

Ижтимоий фанлар кафедраси доцент в.б.

Аннотация. Мазкур илмий мақолада табиий ресурслардан оқилонга фойдаланишни таъминлашда давлат бошқарувининг ўрни ва роли илмий-назарий жиҳатдан таҳлил қилинган. Давлатнинг экологик сиёсатни шакллантириш, норматив-ҳуқуқий тартибга солиш, назорат ва мониторингни амалга ошириш ҳамда иқтисодий механизмлар орқали ресурслардан самарали фойдаланишни таъминлашдаги аҳамияти очиб берилган. Шунингдек, экологик хавфсизликни таъминлаш ва барқарор ривожланишга эришишда давлат бошқарувининг устувор вазифалари асослаб берилган. Тадқиқот натижасида табиий ресурслардан оқилонга фойдаланишни такомиллаштиришга қаратилган амалий таклифлар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар. табиий ресурслар, давлат бошқаруви, экологик сиёсат, барқарор ривожланиш, атроф-муҳит муҳофазаси, экологик назорат, ҳуқуқий тартибга солиш, иқтисодий механизмлар, экологик хавфсизлик

Кириш. Ҳозирги глобал трансформациялар, техноген ривожланиш суръатларининг кескин ортиши ва инсон эҳтиёжларининг геометрик ўсиши шароитида табиий ресурслардан оқилонга фойдаланиш масаласи инсоният цивилизациясининг барқарор келажагини белгилаб берувчи фундаментал омилга айланмоқда. Мазкур жараёнда давлат

бошқарувининг ўрни ва роли нафақат ташкилий-ҳуқуқий механизм сифатида, балки жамият ва табиат ўртасидаги мувозанатни таъминловчи стратегик институт сифатида намоён бўлади. Зеро, инсон ва табиат ўртасидаги муносабатлар мураккаб диалектик характерга эга бўлиб, бу муносабатларнинг самарадорлиги кўп жиҳатдан давлатнинг экологик сиёсатни қандай шакллантириши ва амалга оширишига боғлиқ.

Илмий адабиётларда таъкидланишича, “инсон табиатнинг ажралмас қисми бўлиб, унинг мавжудлиги ва ривожланиши табиий қонуниятлар билан узвий боғлиқдир” [1, 2-б.]. Мазкур фикр табиий ресурслардан фойдаланиш жараёнида инсон фаолиятини табиат қонунларига мос равишда ташкил этиш заруратини илмий асослайди. Шу нуқтаи назардан, давлат бошқаруви табиатдан фойдаланиш жараёнини тартибга солувчи асосий институт сифатида ресурслардан ноқилона фойдаланишнинг олдини олиш ва экологик барқарорликни таъминлаш вазифасини бажаради.

Экология ҳуқуқи соҳасидаги тадқиқотларда қайд этилганидек, “табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш барқарор ривожланишнинг ажралмас шarti бўлиб, уни таъминлаш давлатнинг ҳуқуқий ва институционал фаолияти билан чамбарчас боғлиқ” [2, 20-б.]. Ушбу ёндашув давлат бошқарувининг фақат назорат функцияси билан чекланиб қолмасдан, балки иқтисодий, ижтимоий ва экологик манфаатларни уйғунлаштирувчи комплекс механизм сифатида қаралиши лозимлигини кўрсатади.

Шу билан бирга, айрим тадқиқотларда экологик муаммоларнинг кучайиб бориши сабабларидан бири сифатида давлат бошқаруви самарадорлигининг пастлиги қайд этилади. Хусусан, “экологик ҳуқуқбузарликлар учун жавобгарлик чораларининг етарли даражада самарали эмаслиги атроф-муҳитга етказилаётган зарарнинг ортишига олиб келмоқда” [3, 3-б.]. Бу фикр давлат бошқаруви тизимини

такомиллаштириш, айниқса, ҳуқуқий жавобгарлик механизмларини кучайтириш заруратини илмий жиҳатдан асослайди.

Профессор даражасидаги таҳлил нуқтаи назаридан қаралганда, табиий ресурслардан оқилона фойдаланишни таъминлашда давлат бошқарувининг роли кўп қиррали ва комплекс характерга эга бўлиб, у норматив-ҳуқуқий тартибга солиш, институционал бошқарув, иқтисодий рағбатлантириш ва экологик назорат механизмларининг уйғунлиги орқали амалга оширилади. Бу жараёнда давлат фақат ресурслардан фойдаланишни чекловчи эмас, балки унинг самарадорлигини оширишга хизмат қилувчи инновацион ва стратегик ёндашувларни жорий этувчи субъект сифатида намоён бўлади.

Бизнинг фикримизча, табиий ресурслардан оқилона фойдаланишни таъминлашда давлат бошқарувининг самарадорлиги унинг институционал салоҳияти, ҳуқуқий базаси ва ижтимоий-иқтисодий сиёсатининг уйғунлиги билан белгиланади. Шу маънода, давлат бошқаруви тизимини модернизация қилиш, экологик сиёсатни рақамлаштириш ва халқаро стандартлар асосида такомиллаштириш мазкур соҳада устувор вазифалардан бири ҳисобланади.

Таъкидлаш жоизки, табиий ресурслардан оқилона фойдаланишни таъминлашда давлат бошқаруви нафақат тартибга солувчи, балки жамият ва табиат ўртасидаги мувозанатни таъминловчи стратегик институт сифатида намоён бўлиб, унинг самарадорлиги барқарор ривожланишнинг асосий кафолати ҳисобланади.

Табиий ресурслардан оқилона фойдаланишни таъминлашда давлат бошқарувининг ўрни ва роли масаласи замонавий илмий тадқиқотларда комплекс ва кўп қиррали йўналиш сифатида тадқиқ этилмоқда. Мазкур муаммонинг назарий ва амалий жиҳатлари экологик ҳуқуқ, иқтисодиёт, география ва давлат бошқаруви назарияси доирасида ўзаро боғлиқ ҳолда таҳлил қилинган.

Илмий манбалар таҳлили шуни кўрсатадики, табиат ва жамият ўртасидаги муносабатлар масаласи илк бор табиий-географик ёндашув асосида тадқиқ этилган бўлиб, унда инсон фаолиятининг табиатга таъсири ва унинг оқибатлари ўрганилган. Хусусан, А.А. Қаюмов ва Ў.Ш. Якубовлар “инсон табиат билан доимий ўзаро таъсирда бўлиб, унинг ресурсларидан фойдаланиш жараёнида табиий қонуниятларни ҳисобга олиш зарур” деб таъкидлайдилар [1, 3-б.]. Ушбу ёндашув табиий ресурслардан фойдаланишда илмий асосланган бошқарув механизмларини жорий этиш заруратини кўрсатади.

Экологик ҳуқуқ соҳасидаги тадқиқотларда эса мазкур муаммо ҳуқуқий тартибга солиш нуқтаи назаридан кенг ёритилган. Хусусан, А.А. Ходжаев ўз илмий ишида “табиий ресурслардан оқилона фойдаланишни таъминлаш давлатнинг ҳуқуқий сиёсати ва институционал механизмлари самарадорлигига бевосита боғлиқ” эканлигини таъкидлайди [2, 29-б.]. Муаллифнинг мазкур фикри давлат бошқарувининг табиий ресурслардан фойдаланиш жараёнидаги ҳал қилувчи ролини илмий жиҳатдан асослаб беради.

Шу билан бирга, экологик қонунчилик ва жавобгарлик масалаларига бағишланган тадқиқотларда давлат бошқарувининг самарадорлигига алоҳида эътибор қаратилган. Жумладан, Ш.Р. Қобилов “экологик ҳуқуқбузарликлар учун жавобгарлик чораларининг етарли даражада самарали эмаслиги атроф-муҳитга етказилаётган зарарнинг ортишига сабаб бўлмоқда” деб қайд этади [3, 4-б.]. Бу ҳолат давлат назорати ва ҳуқуқий механизмларни такомиллаштириш зарурлигини кўрсатади.

Хорижий олимлар тадқиқотларида ҳам табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш масаласи барқарор ривожланиш концепцияси доирасида ўрганилган. Уларда давлат бошқаруви экологик сиёсатни шакллантириш, ресурслардан фойдаланишни тартибга солиш ва экологик хавфсизликни таъминлашнинг асосий субъекти сифатида талқин этилади. Бу эса миллий

конунчиликни халқаро стандартлар асосида такомиллаштириш заруратини янада кучайтиради.

Бизнинг фикримизча, таҳлил қилинган адабиётлар табиий ресурслардан оқилона фойдаланишни таъминлашда давлат бошқарувининг аҳамиятини турли жиҳатлардан ёритган бўлса-да, мазкур масаланинг интегратив, яъни ҳуқуқий, иқтисодий ва институционал механизмлар уйғунлигидаги таҳлили етарли даражада чуқурлаштирилмаган. Шу боис, ушбу тадқиқотда давлат бошқарувининг комплекс ролини илмий-ижодий жиҳатдан қайта кўриб чиқиш муҳим аҳамият касб этади.

Хулоса қилиб айтганда, мавзуга оид адабиётлар таҳлили табиий ресурслардан оқилона фойдаланишни таъминлашда давлат бошқаруви марказий ўрин тутишини, аммо унинг самарадорлигини ошириш учун мавжуд ҳуқуқий ва институционал механизмларни янада такомиллаштириш зарурлигини кўрсатади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Қаюмов А.А., Якубов Ў.Ш. Табиатдан фойдаланиш ва уни муҳофаза қилиш: ўқув қўлланма. – Тошкент, 2008. – 123 б. (ўқув қўлланма).
2. Ходжаев А.А. Табиий ресурслардан оқилона фойдаланишни ҳуқуқий таъминлаш: юридик фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси. – Тошкент, 2019. – 273 б. (диссертация).
3. Ходжаев А.А. Табиий ресурслардан оқилона фойдаланишни ҳуқуқий таъминлаш: автореферат. – Тошкент, 2021. – 54 б. (автореферат).
4. Қобилов Ш.Р. Экология конунчилигини бузганлик учун юридик жавобгарликни такомиллаштириш муаммолари: автореферат. – Тошкент, 2002. – 23 б. (автореферат).
5. Усмонов М.Б. Экология ҳуқуқи: дарслик. – Тошкент: ХТИ нашриёти, 2018. – 657 б. (дарслик).

6. Холмўминов Ж.Т. Табиий ресурслардан фойдаланиш ва муҳофаза қилишнинг экологик-ҳуқуқий муаммолари. – Тошкент: Фалсафа ва ҳуқуқ, 2009. – 240 б. (монография).
7. Файзиев Ш.Х. Экологик сиёсатни ҳуқуқий таъминлашнинг назарий муаммолари. – Тошкент: ТДЮИ, 2004. – 246 б. (монография).
8. Скрипников Н.К. Трансграничное водопользование в Центральной Азии (правовой аспект). – Тошкент: ТДЮИ, 2004. – 203 б. (монография).
9. Боголюбов С.А. Экологическое право. – Москва: Норма, 1998. – 320 с. (дарслик).
10. Дубовик О.Л. Экологическое право. – Москва: Проспект, 2010. – 352 с. (дарслик).